

De ongetemde tong

Aan mijn ouders

Man is human because he can say so.
Lieberman en Crelin 1971, p. 221.

Maar er is geen mens die de tong kan temmen,
dat onberekenbare kwaad, vol dodelijk venijn.
Jakobus 3:8 (NBV)

De ongetemde tong

*Opvattingen over zondige, onvertogen en misdadige
woorden in het Middelnederlands (1300-1550)*

MARTINE VELDHIJZEN

Hilversum
Verloren
2014

Deze publicatie werd mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Stichting Het Scholten-Cordes Fonds, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm en de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Afbeelding op het omslag: aap Iwazaru, een van de drie 'horen zien en zwijgen'-apen, tempel Nikko Toshō-gu (Japan).

Dit is de handelseditie van het proefschrift verdedigd aan de Universiteit Utrecht.

ISBN 978-90-8704-410-7

© 2014 Martine Velduizen & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

1	Inleiding	9
1.1	De schadelijke kracht van de tong	9
1.2	Corpus	11
1.3	Stand van onderzoek	13
1.3.1	Middeleeuwse opvattingen over schadelijk spreekgedrag	13
1.3.2	Inventarisatie van methodes	16
1.4	Het begrip ‘discours’	17
1.5	Begrenzing van onderzoek en methodologische kanttekeningen	18
1.6	Relevantie	21
1.7	Vraagstelling en opzet	22
2	Schadelijk spreekgedrag in drie domeinen. Achtergronden en methode	24
2.1	Inleiding	24
2.2	Periodisering	24
2.3	De drie domeinen	26
2.3.1	Het kerkelijke domein	26
2.3.2	Het profaan-ethische domein	28
2.3.3	Het juridische domein	31
2.4	Methode	34
2.4.1	Taaltheoretisch instrumentarium	34
2.4.2	<i>Framing</i> van opvattingen over schadelijk spreekgedrag	42
2.4.3	Analysemodel per tekst	43
3	Zondige woorden. Opvattingen over schadelijk spreken in het kerkelijke domein	44
3.1	Inleiding	44
3.2	Corpus	45
3.3	De schadelijke effecten van spreekzonden	48
3.3.1	De verbeelding van de schadelijke effecten	48
3.3.2	De boosaardige bron van spreekzonden	53
3.3.3	Het beheersen van de tong	56
3.4	<i>Grace-threatening</i> en <i>face-threatening acts</i>	58

3.4.1	<i>Grace-threatening</i> en <i>face-threatening</i> voor de spreker	58
3.4.2	<i>Grace-threatening</i> en <i>face-threatening</i> voor de besprokene	63
3.5	Variabelen in de spreksituatie	66
3.5.1	Publiek maken	66
3.5.2	Toehoorders	67
3.5.3	Hierarchische verhouding	69
3.6	Conclusie	73
4	Onvertogen woorden. Opvattingen over schadelijk spreken in het profaan-ethische domein	77
4.1	Inleiding	77
4.2	Corpus	78
4.3	Onvertogen woorden I: 'sot' spreken	84
4.3.1	'Sot' spreken als schadelijk spreekgedrag	84
	De tong als ambivalent orgaan	84
	'Sot' spreken is onbeheerst spreken	85
	Rationele connotatie van 'sot' spreken	86
	Morele connotatie van 'sot' spreken	88
4.3.2	'Sot' spreken als <i>grace-threatening</i> en <i>face-threatening act</i>	91
4.3.3	Variabele in de spreksituatie: mannen en vrouwen	93
4.3.4	Pochen en kijven als 'sot' spreekgedrag	95
4.4	Onvertogen woorden II: vleien en lasteren	98
4.4.1	Vleien en lasteren als schadelijk spreekgedrag	98
	Lof en kritiek	101
4.4.2	Vleien en lasteren als <i>grace-threatening</i> en <i>face-threatening acts</i>	103
	<i>Face-threatening</i> voor de besprokene	103
	<i>Grace-threatening</i> voor de besprokene	104
	<i>Face-threatening</i> en <i>grace-threatening</i> voor de toehoorders	105
	<i>Face-threatening</i> en <i>grace-threatening</i> voor de spreker	106
4.4.3	Variabelen in de spreksituatie	107
	Besprokenen	107
	Toehoorders	110
4.5	Conclusie	111
5	Misdadige woorden. Rondom een dispuut tussen een pachtheer en een pachter (1480)	114
5.1	Inleiding	114
5.2	Corpus	115
5.3	Achtergrondinformatie 'plurade'-zaak	117
5.4	De 'plurade'-zaak in vijf fasen	118
5.4.1	Fase 1: uitdaging van Johan Muetsel	118
5.4.2	Fase 2: reactie van Heyne van den Eynde	120

5.4.3	Fase 3: advies over de beschuldiging	121
5.4.4	Fase 4: onderhandeling over de straf	123
5.4.5	Fase 5: advies over de straf	123
5.5	De straf: <i>amende honorable</i>	124
5.6	Tongstraffen	125
5.7	De <i>amende honorable</i> als <i>grace-threatening</i> en <i>face-threatening act</i> voor de spreker	128
5.8	Variabelen in de spreesituatie	130
	Mannen en vrouwen	130
	Hiërarchische verhouding	131
5.9	Conclusie	132
6	Het discours van de ongetemde tong. Een vergelijking	133
6.1	Inleiding	133
6.2	Het kerkelijke en profaan-ethische domein	133
6.2.1	De tong	133
6.2.2	Schadelijke effecten	136
6.2.3	Variabelen in de spreesituatie	139
6.2.4	De ongetemde tong versus de taal als boodschapper van de rede	140
6.3	Het juridische domein: overeenkomsten en verschillen	141
6.4	Spreesituatie en historische context: raakvlakken	143
7	Slotbeschouwing	148
7.1	Inleiding	148
7.2	Het discours van de ongetemde tong in de drie domeinen	149
7.3	Drijvende krachten achter het discours van de ongetemde tong?	152
7.4	Reflectie op methode	153
7.5	Vooruitzichten	154
7.6	Tot slot	155
	Bijlagen	157
	Bijlage 1: analysemodel schadelijk spreekgedrag	157
	Bijlage 2: spreekzonden in <i>Des coninx summe</i> en <i>Spiegel der sonden</i>	159
	Bijlage 3: rechtszaak tussen Heyne van den Eynde en Johan Muetsel	161
	Bijlage 4: houtsnede uit <i>Sottenschip</i>	164
	Bijlage 5: houtsnede uit <i>Sottenschip</i>	164
	Literatuur	165
	Summary	184
	Dankwoord	190
	Register	192
	Curriculum Vitae	198

Wijze van noteren

Bij onuitgegeven werken (*Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt es* en *Sottenschip*) verwijs ik niet alleen naar de tekstplaats, maar wordt het relevante citaat volledig weergegeven. Ten behoeve van de leesbaarheid is de interpunctie, het hoofdlettergebruik en de spelling van letters i/j/u/w/v in de citaten in overeenstemming gebracht met hedendaagse maatstaven.

I Inleiding

1.1 De schadelijke kracht van de tong

Als een stomp in je maag, zo kunnen woorden aanvoelen. Dat is niet alleen zo ‘bij wijze van spreken’, maar daar is medisch bewijs voor. Op MRI-scans is zichtbaar dat woorden kunnen leiden tot exact dezelfde fysiek-pijnlijke effecten als een stomp in de maag van degene tot wie de woorden gericht zijn.¹ Dit plaatst vraagtekens bij spreekwoorden als ‘geen woorden, maar daden’, of ‘schelden doet geen pijn’. Woorden *zijn* soms daden en woorden kunnen wel degelijk pijn doen. Anders gezegd, woorden verwijzen niet alleen naar elementen uit de werkelijkheid, maar ze kunnen deze ook vormen én beschadigen.

Op deze wijze is thans iets bewezen dat ook al in de late middeleeuwen gedacht werd. Zo bestaat er in het Middelnederlands een spreekwoord dat goed aansluit bij de uitkomsten van het medisch onderzoek over de schadelijke kracht van woorden:

Tong breekt been, al heeft ze er geen.

Oftewel: ook al heeft een tong geen botten, ze kan ze wel breken. De tong – als metoniem van het menselijk spreekvermogen – is een week lichaamsdeel, ze moet het doen zonder de stevige steun van een bot.² Daarom lijkt ze onschuldig te zijn en tot weinig destructiefs in staat. Maar schijn bedriegt. De tong kan zorgen voor vernietigende effecten.

Het spreekwoord is weinig bekend, maar variaties op dit spreekwoord komen in opvallend veel Middelnederlandse teksten voor.³ Het wordt bovendien genoemd in

1 Schöttelndreier 2008, p. 5.

2 Het spreekwoord lijkt afkomstig te zijn uit twee Bijbelse ‘wijsheidsboeken’. Allereerst zou Jezus Sirach 28:17 een bron kunnen zijn: ‘Een slag van een zweep veroorzaakt een striem, de slag van een tong breekt botten’ (NBV). Een variant staat in Spreuken 25:15: ‘Een heerser laat zich overtuigen door geduld, kalme woorden breken krachtige tegenstand’ (NBV) of ‘Door geduld laat een heerser zich overtuigen en een zachte tong kan botten verbrijzelen’ (Willibrordvertaling). Zie ook Cressy 2010, p. 5 (Bijbelse bron en gebruik van het spreekwoord in vroegmodern Engeland).

3 In het onderhavige onderzoek zijn de volgende tekstplaatsen gevonden: *Gentse Boethius*, p. 354, r. 702, *Dietsche doctrinale* boek 1, hoofdstuk ‘Van spraken ende tonghen te bedwinghene’, r. 214-217 en *Dietsche doctrinale* boek 2, hoofdstuk ‘Van scuvene gheselschap ende vrienſcap der gherre die vele spreken ende voert segghen’, r. 1659-1660, *Der minnen loep* boek 1 (Leendertz 1845-1846, p. 145, r. 590-592f en r. 595-596),

verschillende genres, bijvoorbeeld als afzonderlijke rijmspreuk, als onderdeel van een lied en in een traktaat over de liefde. Bovendien is dit spreekwoord in heel veel andere Europese taalgebieden bekend.⁴ Zo heeft het pendanten in het Engels, Duits, Frans, Latijns, Italiaans, Deens en Pools.

Deze studie wil aantonen dat dit spreekwoord niet op zichzelf staat, maar deel uitmaakt van een breed gedragen besef van de schadelijke kracht van het gesproken woord. Het spreekwoord is onderdeel van een discours over schadelijk spreekgedrag, in deze studie ‘het discours van de ongetemde tong’ genoemd. De ongetemde tong is volgens dit discours een orgaan dat in potentie levensgevaarlijk is. Zij liegt, scheldt en beledigt. Zij vleit, pocht en moppert. Zij kan haat zaaien, samenlevingen verwoesten, zielen beschadigen en karaktermoord plegen.

Het zijn deze laatmiddeleeuwse opvattingen over het schadelijk potentieel van gesproken woorden die centraal staan in dit boek. Dit onderzoek wil nagaan in hoeverre er sprake is van een overkoepelend discours van schadelijk spreekgedrag in Middelnederlandse teksten tussen 1300-1550. Het doel is om een beter beeld te krijgen van de destijds geldende normatieve ethiek van het gesproken woord. In andere Europese taalgebieden zijn vergelijkbare opvattingen over schadelijk spreekgedrag aangewezen, zodat de resultaten van het onderzoek met Middelnederlandse bronnen implicaties kunnen hebben voor vergelijkend internationaal onderzoek.

Interesse in opvattingen over schadelijk spreekgedrag in een laatmiddeleeuws taalgebied is dus door diverse onderzoekers aangetoond. Zo is er bijvoorbeeld een studie over scheldende vrouwen in het recht en de literatuur in de late middeleeuwen en is er onderzoek gedaan naar opruiende taal in de politieke context van laatmiddeleeuwse steden.⁵ Het bestaande onderzoek richtte zich echter meestal op teksten binnen afzonderlijke gebieden, bijvoorbeeld alleen binnen een kerkelijk gebied of op het terrein van de verhalende teksten.

Op twee manieren is mijn onderzoek vernieuwend ten opzichte van het bestaande onderzoek over schadelijk spreekgedrag. Ten eerste wordt het thema systematisch onderzocht in drie verschillende domeinen, met als doel om een domeinoverstijgend discours te ontwaren. Onder domeinen wordt in deze studie verstaan: specifieke gebieden waarvan wordt verwacht dat deze intern samenhangende noties hebben over schadelijk spreekgedrag in teksten. Er bestaat nog geen dergelijke vergelijkende studie naar opvattingen over schadelijk spreekgedrag in het algemeen. Hoewel diverse onderzoekers wel eerder een sterk bewustzijn van de schadelijke kracht van het gesproken woord in laatmiddeleeuwse teksten hebben aangewezen in verschillende

Boec van Sidrac, vraag 77, p. 77, *Antwerps liedboek*, nr. 172 ‘Een nyeu liedeken’ strofe 6 (Van der Poel e.a. 2004, p. 388-389) en *Swighen brinct vele rusten in* (Verdam 1892, p. 295, r. 46) en als losse rijmspreuk in het handschrift Den Haag, K.B., 70H48, f. 63v, waar bijvoorbeeld ook *Der sielen troest* in staat.

⁴ Zie voor een Engelse, Duitse, Franse, Latijnse, Italiaans, Deense en Poolse variant van het spreekwoord: <http://www.operone.de/spruch/81.php> [15/04/2013]. Het spreekwoord is in ieder geval nog bekend in vroegmodern Engeland volgens Cressy 2010, p. 5.

⁵ Bardsley 2006, Dumolyn en Haemers 2012.

genres, onderscheidt dit boek zich dus door een comparatieve benadering waarbij naar een overkoepelend discours zal worden gezocht.

Ten tweede wordt voor de bestudering van het Middelnederlandse corpus over schadelijk spreekgedrag een aantal moderne taaltheoretische inzichten gebruikt. Hiervan is in het bestaande onderzoek nauwelijks gebruik gemaakt bij het analyseren van laatmiddeleeuws bronnenmateriaal. De meeste onderzoekers hanteren de methode *close reading* of gebruiken slechts in beperkte mate taaltheoretische instrumentalia. Een analyse die is gebaseerd op inzichten uit dit vakgebied kan helpen om teksten scherper te analyseren en nieuwe patronen bloot te leggen.

Deze studie wil laatmiddeleeuwse opvattingen over ‘schadelijk spreekgedrag’ als een conceptueel geheel bestuderen vanuit domein-vergelijkend perspectief. Hieronder en in hoofdstuk 2 zullen de domeinen uitgebreid worden toegelicht. Nagegaan wordt of er parallellen zijn tussen de afzonderlijke domeinen die daarmee deel uitmaken van een overkoepelend discours. De opvattingen over schadelijk spreekgedrag zullen deels verschillen per domein, maar onderzocht wordt of er ook een zekere samenhang bestaat in de opvattingen tussen de domeinen. Nagegaan wordt of en zo ja hoe dezelfde ideeën over schadelijk taalgebruik in verschillende tekstuele cultuuruitingen tot uitdrukking worden gebracht en hoe deze in de verschillende domeinen zijn overgenomen en aangepast.

Het onderzoek spitst zich toe op een analyse van opvattingen over schadelijk spreekgedrag in drie domeinen: het kerkelijke, profaan-ethische en juridische domein in Middelnederlandse teksten van 1300 tot 1550. Elk domein laat een specifiek soort schadelijk spreekgedrag zien. Het gaat om respectievelijk het spreken van zondige woorden, onvertogen woorden en misdadige woorden. Het gaat dus om drie soorten spreekgedrag die drie domeinen vertegenwoordigen:

- zondige woorden: opvattingen over schadelijk spreekgedrag in het kerkelijke domein;
- onvertogen woorden: opvattingen over schadelijk spreekgedrag in het profaan-ethische domein;
- misdadige woorden: opvattingen over schadelijk spreekgedrag in het juridische domein.

In het volgende hoofdstuk komen de interne samenhang binnen de domeinen, de achterliggende tradities en enkele relevante historische ontwikkelingen aan de orde.

1.2 Corpus

Het tekstcorpus binnen de drie domeinen is in vogelvlucht als volgt – een gedetailleerdere verantwoording van de selectie is te vinden in de afzonderlijke hoofdstukken over de domeinen zelf. Het eerste domein bestaat uit moraaltheologische bespre-

kingen van hoofdzondenschema's, waarin spreekzonden (de 'zonden van de tong') worden besproken. De teksten die de zonden van de tong als afzonderlijke categorie bespreken zijn schatplichtig aan het moraaltheologische werk *Summa vitiorum* (1236) van dominicaan Guillelmus Peraldus. Deze tekst heeft in Europa een belangrijke rol gespeeld in de verspreiding van het kerkelijke concept 'de zonden van de tong'. Peraldus gaf in zijn *Summa vitiorum* de zonden van de tong een prominente plaats in het hoofdzondenstelsel, namelijk als achtste hoofdzonde. Het corpus bestaat uit de drie enige Middelnederlandse teksten die de zonden van de tong als afzonderlijke categorie behandelen, namelijk de veertiende-eeuwse rijmversie van de *Spiegel der sonden*, de vijftiende-eeuwse prozaversie van *Spiegel der sonden* en *Des coninx summe* (1408). Daarnaast bestaat uit het corpus uit *Cancellierboeck* (veertiende eeuw) en *Tafel vanden kersten gbelove* (1404). De zonden van de tong zijn in deze werken niet als aparte categorie besproken, maar komen verspreid over de zeven hoofdzonden aan de orde.

Voor de bestudering van het tweede domein, het profaan-ethische, wordt gebruik gemaakt van teksten die zich kenmerken door aaneenrijgingen van citaten van Bijbelse wijsheidsboeken en antieke filosofen. De teksten zijn met name verbonden aan de dertiende-eeuwse Noord-Italiaanse jurist Albertanus van Brescia, een belangrijke autoriteit op het gebied van de ethiek van het spreken. Het corpus omvat een vertaling van een traktaat van Albertanus over de ethiek van het spreken, *Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt is* (1484). Daarnaast zijn de werken van de lekenauteurs Jan van Boendale en Dirc Potter opgenomen die schatplichtig zijn aan Albertanus. Het gaat om Boendales *Melibeus* (1342), *Dietsche doctrinale* (1345) en *Der leken spieghel* (1325-1330) en Potters *Mellibeus* (na 1415) en *Blome der doechden* (na 1415).⁶ Daarnaast bestaat het corpus uit de 'citaten-teksten' *Gentse Boethius* (druk uit 1485) en *Sottenschip* (druk uit 1500). Verder bestaat het profaan-ethische corpus uit geschriften die zijn opgebouwd uit een opsomming van adviezen van een van de Bijbelse of antieke autoriteiten van de 'albertaanse' teksten, namelijk *Boec van Sidrac* (eerste kwart veertiende eeuw), *Den Duytschen Cathoen* (druk uit 1500) en het daarmee verwante *Bouc van seden* (handschrift uit 1380-1425).

In het derde domein, het juridische, staat een rechtszaak uit 1480 over de woorden 'meyneydich boeve' van een pachtheer tegen zijn pachter centraal. Deze uiting doet hij in het bijzijn van de schepenbank van de stad Echt. De schepenbank wendt zich voor advies tot het Hoofdgerecht van Roermond en de geschreven weergave van dit advies, een 'wyssenis', vormt de bron van deze rechtszaak. De Middelnederlandse 'wyssenis' is onderdeel van een verzameling van dergelijke adviezen en beschrijvingen rondom de betrokken rechtszaken van Roermond tussen 1459 en 1487. De bron wordt het *Nye boeck* genoemd. Daarnaast bestaat het domein uit Middelnederlandse 'scheldwetten' uit lokale wetboeken: Antwerpen (midden veertiende

6 Hoewel het zeer waarschijnlijk is dat Jan van Boendale *Melibeus* en *Dietsche doctrinale* heeft geschreven, kan het niet met zekerheid worden vastgesteld. Zie Reynaert 2002.

eeuw-1419), Bolsward (1455), Breda (1373), Elburg (ca. 1390 en 1551-1562), Harderwijk (tweede helft vijftiende eeuw), Hasselt NL (vijftiende eeuw), Kampen, *Dat gulden boeck* (1329-1450), Leiden (vóór 1370), Goor (einde veertiende eeuw), Groningen (ca. 1467), Sneek (1456), Vianen (1336), Vollenhove (vanaf 1318), Wittem (1550) en Zutphen (eerste helft veertiende eeuw). In deze wetten staan misdadige woorden centraal die vergelijkbaar zijn met die van de misdadige uiting van de pachtheer uit de casestudy: ‘meyneydich boeve’.

In het kerkelijke en profaan-ethische domein is het corpus opgebouwd rond een ‘sleutelfiguur’, namelijk respectievelijk Guillelmus Peraldus en Albertanus van Brescia. Zoals in hoofdstuk 2 zal worden uitgelegd, kan in het juridische domein niet een sleutelfiguur worden aangewezen en is dit domein diffuser en complexer. De analyse van het juridische domein heeft mede daarom veel meer een verkennend karakter, namelijk die van een casestudy. Voorzichtigheid is dus geboden bij het vergelijken van de uitkomsten uit het juridische domein met die uit de kerkelijke en profaan-ethische domeinen.

1.3 Stand van onderzoek

1.3.1 Middeleeuwse opvattingen over schadelijk spreekgedrag

De afgelopen decennia hebben diverse (literatuur)historici gewezen op een opvallende middeleeuwse interesse in de ethiek van spreekgedrag in zowel Latijnse als volkstalige teksten. Deze interesse zou bestaan in verschillende landen in laatmiddeleeuws West-Europa corresponderend met het huidige Italië, Duitsland, Engeland, Frankrijk en de Lage Landen. In de jaren zestig van de vorige eeuw is de belangstelling voor schadelijk spreekgedrag in middeleeuws West-Europa in de periode 1000-1300 bijna terloops besproken door Jacques Le Goff. Hij schrijft over een ‘preoccupatie’ met de leugen in middeleeuws Europa. Als aanwijzing noemt hij de immense populariteit van *De mendacia*, een traktaat van Augustinus over de leugen.⁷

Literair-historische aandacht voor schadelijk spreekgedrag in de middeleeuwen is er in het bijzonder in het kader van Latijnse en volkstalige teksten over zielzorg, de zogenoemde moraaltheologische literatuur. Een belangrijke onderzoekslijn richt zich op het concept van de zonden van de tong. Het werk van de Italiaanse mediëvisten Carla Casagrande en Silvana Vecchio biedt een goed overzicht van de Latijnse traditie van de zonden van de tong als een conceptueel geheel.⁸ Het hoogtepunt van de Latijnse traditie van de zonden van de tong ligt volgens hen in de dertiende eeuw, maar ook na deze periode is de zeggingskracht van de zonden van de tong nog steeds

7 Le Goff 1987 (oorspronkelijk 1964), p. 442. Zie Bardsley 2006, p. 3: Bardsley wijst op een ‘centrality of speech to medieval life’ en ‘a prompted concern about how it [speech MV] might be used’. Zie ook Bardsley 2003, Wasserman en Roney 1989 en Fyler 2007.

8 Casagrande en Vecchio 1991. Zie ook Johnston 1986.

groot.⁹ Andere onderzoekers wijzen op de blijvende aandacht voor de zonden van de tong in kerkelijke kaders gedurende de veertiende en vijftiende eeuw en richten zich op de zonden van de tong in volkstalige teksten. Zo beargumenteert literatuurhistoricus Edwin D. Craun dat het discours van de zonden van de tong ook gevonden kan worden in de veertiende en vijftiende eeuw Middelengelse moraaltheologische literatuur.¹⁰ Bettina Lindorfer wijst het discours aan in Middelengelse moraaltheologische bronnen uit de vroegmoderne tijd.¹¹

Een andere onderzoekslijn richt zich op de doorwerking van het concept van de zonden van de tong in teksten buiten de kerkelijke kaders. Onderzoekers zien het Latijnse discours van de zonden van de tong als kiem van een brede verspreiding van het gedachtegoed in andere domeinen. Ook hierin is Craun een belangrijke wetenschappelijke autoriteit. In de inleiding van de door hem geredigeerde bundel *The hands of the tongue* uit 2007 gaat hij in op de invloed van het Latijnse discours van de zonden van de tong op kerkelijke en juridische bronnen, schoolteksten en boeken over etiquette.¹² Hij ziet ook een doorwerking in teksten van lekenauteur Albertanus van Brescia en de werken die in diens traditie staan, namelijk werken die (profaan-ethische) raadgevingen bevatten over de omgang van mensen met elkaar.¹³ In een eigen onderzoek heeft Craun laten zien dat een moraaltheologisch discours zijn doorwerking vindt in narratieve werken, zoals in Geoffrey Chaucers *Canterbury Tales* (*Manciple's tale* en *Parson's tale*).¹⁴

Er zijn onderzoekers die nog verder gaan. Waar Edwin D. Craun suggereert dat er verbanden tussen teksten zijn, gebruikt Sandy Bardsley bewust de term ‘discours’.¹⁵ Zij heeft onderzoek gedaan naar scheldende vrouwen (*scolds*) in laatmiddeleeuws Engeland, die opvallend vaak werden veroordeeld.¹⁶ Dat staat niet op zichzelf, maar is een fenomeen dat ook vaak voorkomt in zowel juridische als literaire teksten. Deze casus laat zien dat er sprake is van een domeinoverstijgend discours van dit subthema op het gebied van schadelijk spreekgedrag.

Ook onderzoekers uit de Lage Landen hebben domein-vergelijkend onderzoek gedaan naar opvattingen over schadelijk spreekgedrag. De historici Jan Dumolyn en Jelle Haemers richten zich op politiek-subversieve categorieën zoals opruiend spreken en murmureren en het verspreiden van gezagsondermijnende geruchten over de autoriteiten. Zij besteden aandacht aan politieke subversieve spreekhandelingen in laatmiddeleeuwse Vlaamse steden – uitingen van maatschappelijke onvrede die een

9 Casagrande en Vecchio 1991, p. 169-170.

10 Craun 1997, p. 9.

11 Lindorfer 2003. Zie ook Lindorfer 2009.

12 Craun 2007a. De bundel bevat met name Angelsaksisch georiënteerde artikelen van literaire en kunsthistorische aard.

13 Craun 2007b, p. xii.

14 Craun 1997.

15 Bardsley 2006, p. 3-4.

16 Bardsley noemt de eerste categorie ‘scolds’, ‘women who engaged in loud public arguments’, Bardsley 2006, p. 41.